

Huisbezoekster bij de tuberculosebestrijding

Het specialisme huisbezoekster is een korte tijd een aantekening geweest op het diploma voor verpleegsters in de algemene verpleging, de A-verpleging. Zij hadden zich gespecialiseerd tot 'huisbezoekster bij de tuberculosebestrijding' met als doel tuberculose in gezinnen onder controle te houden. Dit artikel beschrijft de beginperiode van de opleiding tot huisbezoekster.

Met een aanloop in 1907 door het Comité van Huisbezoek in Den Haag startte de Nederlandse Centrale Vereeniging Tot Bestrijding Tuberculose – verder NCV genoemd – een opleiding in 1910. In 1928 kreeg deze opleiding van de NCV een wettelijke status als erkende aantekening op het diploma van A-verpleegster, zoals ook de aantekeningen voor kraamverpleging (1923), kinderverpleging (1928) en later voor de wijkverpleging (1929).¹

De wet formuleerde het als volgt:

De hoofdinspecteur van de volksgezondheid voor de hygiëne van het kind, de tuberculosebestrijding en de bestrijding van geslachtsziekten stelt op een daartoe gedaan verzoek van eene verpleegster, die in het bezit is van diploma A of een daarmede gelijkgesteld diploma, op dat diploma eene aantekening voor huisbezoekster bij de tuberculosebestrijding, indien met het diploma voor ziekenverpleging tevens wordt overgelegd eene verklaring van de Nederlandsche Centrale Vereeniging tot bestrijding der tuberculose, waaruit blijkt, dat het examen voor huisbezoekster bij de tuberculosebestrijding met goed gevolg is afgelegd.²

Hiermee wordt duidelijk het diploma A voldoende was en dat de A-verpleegster geen wijkopleiding hoefde te hebben. Wel werden door de NCV bij voorkeur gediplomeerde verpleegsters in de wijk toegelaten. Zij konden de opleiding in drie tot vier maanden doen en voor hen was die gratis.

De opleiding tot huisbezoeksters was niet specifiek voor verpleegsters. Voor niet-verpleegsters duurde de opleiding zes maanden en kostte 75 gulden. Leerling-huisbezoeksters kregen les in hygiëne, theorie in tuberculosebestrijding en de praktijk en theorie van het huisbezoek en de daarbij horende administratie. Zij kregen eveneens kookles van eenvoudige maaltijden aan een huishoudschool.³

In 1923 – en in elk geval nog geldend in 1932 – besloot de NCV om de opleiding tot huisbezoekster in tweeën te splitsen: een tot specifieke huisbezoekster en een voor (wijk)verpleegsters en zo nodig voor vroedvrouwen. Die voor de specifieke huisbezoekster duurde 10-11 maanden. Zij mocht niet jonger zijn dan 24 jaar en niet ouder dan 35. De leerling moest MULO-A of een gelijkwaardig diploma hebben. Het *Leerboek* van de NCV werd gebruikt. Dat boek was veelomvattend en behandelde vele aspecten van tuberculosebestrijding. Zij kreeg praktijkles in het bereiden van eenvoudige, voedzame gerechten ('volksvoedsel') en moest minstens 3 maanden de praktijk in als huisbezoekster aan een consultatiebureau. Er was een stage van ten minste zes weken 'voor de praktijk der verpleging' in een sanatorium of lighal. De opleiding kostte 200 gulden.

---

¹ Rob van der Peet (2021). *Van Verpleegster tot Verpleegkundige. Honderd jaar wet- en regelgeving in de verpleging, 1921-2021* (p.100). Oss: Rob van der Peet.

Rob van der Peet. 'Van Verpleegster tot Verpleegkundige. Honderd jaar wet- en regelgeving in de verpleging, 1921-2011'. Website geraadpleegd op 23 maart 2022, van <https://www.robvanderpeet.com/hoofdstuk-3>

² Rob van der Peet. 'Van Verpleegster tot Verpleegkundige'. Website geraadpleegd op 23 maart 2022, van <https://www.robvanderpeet.com/hoofdstuk-3>

³ M. Sparnaay (1912). 'Opleiding van huisbezoeksters' in: L. Kersbergen Red. (1912). *Voordrachten over tuberculose*. Tweede stuk (pp. 153-155). 's-Gravenhage: Nederlandsche Centrale Vereeniging tot Bestrijding der Tuberculose.

De huisbezoekstersopleiding voor (wijk)verpleegsters duurde 8 maanden met een verblijf aan een consultatiebureau. Ook de verpleegster mocht niet jonger zijn dan 24 en niet ouder dan 35. Uiteraard moest zij gediplomeerd (wijk)verpleegster zijn. Eveneens moest de (wijk)verpleegster in opleiding tot huisbezoekster ‘volksvoedsel’ kunnen klaarmaken en 3 maanden de praktijk in als huisbezoekster aan een consultatiebureau. Als zij in functie was als wijkverpleegster kon dat ingekort worden tot één maand. Uiteraard moest zij ook de wijk in.⁴ Het diploma van huisbezoekster onderscheidde zich toen in A voor de specifieke huisbezoekster en B voor de (wijk)verpleegster. We zien met het besluit van 1923 dat de opleiding tot huisbezoekster van de NCV óók gericht gaat worden op (wijk)verpleegsters. Daarnaast bleef dus ook de opleiding tot huisbezoekster voor niet-verpleegsters bestaan. Inmiddels hadden de meest uiteenlopende (verzuilde) organisaties een eigen opleiding tot huisbezoekster.⁵ De opleiding tot huisbezoekster was niet zomaar een ‘cursusje’. Het *Leerboek* van de NCV bevatte pittige leerstof. Het beroep was een serieuze zaak. Dat blijkt uit het feit dat er in 1911 een eigen vakorganisatie werd opgericht onder de naam Bond van tuberculose-huisbezoeksters.⁶

De aantekening voor de huisbezoekster werd niet apart op het insigne van de verpleegster aangemerkt, zoals het ooievaartje voor de kraam, de stipjes voor de kinderaantekening en de hoekjes voor de wijkverpleging. De A-verpleegster die ook huisbezoekster was, kreeg een extra insigne met een zogenoemd Lotharings kruis in de rode kleur, zoals ook de Emmabloemcollecte gebruikte. Dit symbool werd een internationaal kenmerk voor het gevecht tegen tuberculose.⁷

Afbeelding van het insigne voor gediplomeerde huisbezoeksters.⁸
Het rode Lotharings kruis is op een wit rond veld. De rand heeft een zilveren kleur.

⁴ Eykel [R.N.M. Eijkel], Hoofdinspecteur van de Volksgezondheid (1932). *Overzicht over het sociaal hygienisch werk in Nederland op het gebied van den dienst der volksgezondheid. Hygiene van het kind. Bestrijding der tuberculose. Bestrijding van de geslachtsziekten* (p. 241-246). 's-Gravenhage: Rijksuitgeverij. Dienst van de Nederlandsche Staatscourant.

J.B.F. van Gils. 'De opleiding tot tuberculose-huisbezoekster', in: *Tijdschrift voor Ziekenverpleging*. 1925; 35: 775-779.

⁵ F.N. Sickenga. *Korte geschiedenis van de tuberculosebestrijding in Nederland: 1900-1960*, pp. 227-230.

⁶ Ibidem, p. 73.

⁷ 'Verplegen in de wijk' met een afbeelding van het insigne van de huisbezoekster bij de tuberculosebestrijding. Website van het Florence Nightingale Instituut. Geraadpleegd op 23 maart, van: <https://fni.nl/verplegen-in-de-wijk>

⁸ Gekopieerd uit: Eykel [R.N.M. Eijkel], Hoofdinspecteur van de Volksgezondheid. *Overzicht over het sociaal hygienisch werk in Nederland op het gebied van den dienst der volksgezondheid*, p. 243.

De huisbezoekster had, zoals de lesstof impliceerde, de taak om bij de mensen thuis voorlichting en vooral ook praktische tips te geven, zoals het huis licht en lucht geven, niet samenslapen in een bedstee, wassen van vuil beddengoed, niet spugen, hoesten met de hand voor de mond, niet op de mond kussen, een ziek kind niet bij je in bed nemen, maar bij het raam leggen, enz. enz. Zij kreeg als ‘bemoeial’ veel weerstand bij haar cliënten. In de boeken van Jan Feith (1913), M. Sparnaay (1912), Ch.A Cocheret (1938) en Ernest Hueting en Agnes Dessing (1993) en Nelleke Bakker (2016) is te lezen wat de huisbezoekster zoal aantrof en hoe zij moest handelen in de te kleine slecht onderhouden woningen met viezigheid, krapte, stank, donkerte, tocht, slechte hygiëne enz.⁹ Er was kortom in de opleiding tot huisbezoekster veel aandacht voor hygiëne, maar eveneens voor voeding en de wijze hoe die klaar te maken. Eventueel kon de huisbezoekster extra komen bezoeken om advies te geven tijdens het koken.

De grondlegster van de opleiding tot huisbezoekster was mevrouw M. Sparnaay. Zij schreef de ‘Opleiding van huisbezoeksters’ dat werd opgenomen in *Voordrachten over tuberculosebestrijding* (1910-1912). Sparnaay begint haar les met het volgende:

De Huisbezoekster

De eischen die men aan deze beambte moet stellen, zijn:

Een gezond gesteld, groote werklust en werkkraft.

Zij moet zijn: Beschaafd en ontwikkeld, praktisch aangelegd,

Opgewekt van aard, geduldig en doorzettend.

Zij moet houden van reinheid, netheid en orde,

Op de hoogte zijn van de maatschappelijke toestanden,

Zich aangetrokken gevoelen tot den werkende stand, tot de on- en minvermogenenden.

Met deze eigenschappen toegerust, zal zij, door een degelijke opleiding, door het bestudeeren van het vraagstuk der Tuberculose, warm worden voor haar werk. Zij zal het zich tot een eer rekenen, haar tijd en krachten te mogen geven voor het grootsche doel:

DE BESTRIJDING DER TUBERCULOSE.

Het werk van de huisbezoekster bestaat uit:

Het bezoeken van tuberculose-lijders en hun huisgenooten.

Het onderzoeken, inlichten, raadgeven, opwekken en controleeren.

Zij moet deskundig hygienisch en prophylactisch toezicht kunnen uitoefenen in de woningen van on- en minvermogende tuberculose-lijders.

Zij moet kunnen woekeren met de bestaande middelen, om huisverpleging en bescherming van de niet-lijdende huisgenooten mogelijk te maken, en vooral kunnen:

Meeleven, meevoelen met de patiënten en hun gezinnen.

De huisbezoekster heeft geen gemakkelijke taak. Men moet in het werk zijn, om te kunnen beoordelen, hoeveel tact, hoeveel tijd, hoeveel geduld, hoeveel volharding

---

⁹ Nelleke Bakker, *Kwetsbare kinderen. De groei van professionele zorg voor de jeugd*, pp. 67-83, m.n. 75-76.

Ch.A Cocheret (1938). *Tegen de tuberculose. Een korte beschrijving van het werk der ‘Vereeniging tot bestrijding der Tuberculose’ te Rotterdam*. Rotterdam: W.L. & J. Brusse N.V.

Jan Feith [1913]. *Zieke kinderen*. Het boekje is te vinden op www.delpher.nl

Ernest Hueting en Agnes Dessing. *Tuberculose: Negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland*, pp. 30-34. M. Sparnaay. ‘Opleiding van huisbezoeksters’, pp. 217-252.

Bartje Abbo-Tilstra (2002). *Om de sūnens fan it Fryske folk: Tuberculose en haar bestrijding bij bevolking en veestapel in Fryslân, (1890-1940)* (pp. 169-178). Proefschrift Vrije Universiteit. Ljouwert/Leeuwaren: Fryске Akademy.

haar werk eischt. Maar wie eenig medegevoel heeft met het lot van de(n) tuberculose-lijder, die langzaam, die langzaam, o! zoo langzaam vooruitgaat, of met hen, die na een lijden van maanden, soms jaren, eindelijk verlossing vinden, die wordt het nooit moede te helpen en op te beuren, die zal niets onbeproefd laten, om in de gezinnen der longlijders het lot van de(n) lijder dragelijk te maken door een goede ligging in een gezellig vertrek, dat rein en frisch wordt gehouden, en door de huisgenooten en verder allen, die met de(n) zieke in aanraking komen, zooveel mogelijk te vrijwaren voor deze allertreurigste ziekte.

Hoe moet de huisbezoekster in haar optreden zijn?

Bescheiden, vriendelijk, opwekkend, flink.

Duidelijk, geregeld en eenvoudig in haar vóórlichten.

Oordeelkundig in haar handelingen (geen raad geven, die niet kan opgevolgd worden; geen eischen stellen, die boven de krachten gaan).

Zij moet invloed hebben, er moet kracht van haar uitgaan. Zij kan de vertrouwde worden, de zedelijke steun, door streng voor zich zelf te zijn, zich geheel te geven aan haar werk.¹⁰

Doordat het boek *Voordrachten over tuberculosebestrijding* door de verschillende auteurs overlappingsen en tegenstrijdigheden bevatte, kwam er in 1913 een aangepaste eerste druk onder de titel *Leerboek der tuberculosebestrijding* (1913). De voordracht ‘Opleiding van huisbezoeksters’ werd nu ‘Het werk der huisbezoeksters’, en werd door Sparnaay zelf bewerkt.¹¹

M. Sparnaay met het insigne van een huisbezoekster.¹²

¹⁰ M. Sparnaay (1912). ‘Opleiding van huisbezoeksters’, pp. 155-156.

¹¹ ‘Het werk der huisbezoeksters. Naar het hoofdstuk over huisbezoek van Mej. M. Sparnaay, in “Voordrachten over tuberculosebestrijding”’, in C. Dekker, R. de Josselin de Jong en C. Nolen (1913). *Leerboek der tuberculosebestrijding* (pp. 202-228). ’s-Gravenhage: Nederlandsche Centrale Vereeniging tot Bestrijding der Tuberculose.

¹² F.N. Sickenga. *Korte geschiedenis van de tuberculosebestrijding in Nederland: 1900-1960*, t.o. p. 72.

In 1924 verscheen een tweede druk. Het hoofdstuk van Sparnaay werd daarin niet meer opgenomen. Het hoofdstuk over de huisbezoekster werd overgenomen door P.J. Fortanier en heette 'Het maatschappelijk werk van de huisbezoekster'. Opmerkelijk is dat de auteur het hoofdstuk begint met dat het een verheugend verschijnsel is,

dat langzamerhand ook onder de verpleegsters de overtuiging veld wint, dat aan hare opleiding iets ontbreekt, n.l. de kennis van hetgeen er in de groote menschenmaatschapij omgaat; van de armoede, welke er heerscht en van de middelen, welke kunnen worden aangewend om deze euvels te bestrijden en het leed te verzachten.¹³

Fortanier schonk meer aandacht aan maatschappelijke gezondheidszorg en maatschappelijk werk van de huisbezoeksters in een breder kader. Het *Leerboek der tuberculosebestrijding* kreeg vele drukken. In 1977 kwam er nog een omgewerkte twaalfde druk.¹⁴

In 1932 werd de aantekening bij de tuberculosebestrijding voor verpleegsters bij wet afgeschaft.¹⁵ Dat zal het gevolg zijn van de vanaf 1929 wettelijke status van de wijkaantekening voor de A-verpleegster met kraamaantekening. De wijkaantekening duurde één jaar. In de opleiding van de wijkaantekening was ruime aandacht voor tuberculosebestrijding in zowel de theorie als de praktijk. Zij had kennis van:

Art. 5.

Het theoretisch gedeelte omvat de beginselen van de volgende vakken:

1. gezondheidsleer: voeding, woning-, kleeding, individueele hygiëne;
2. bacteriologie, epidemiologie, immuniteitsleer, desinfectie;
3. hygiënische wetgeving (Gezondheidswet, Besmettelijke-ziektenwet, Warenwet, Vleeschkeuringswet, enz.);
4. sociale verhoudingen en sociale wetgeving (Maatschappelijk Hulpbetoon, Armenwet, Invaliditeitswet, Ongevallenwetten, Ziektewet, Arbeidswet, Kinderwetten, Woningwet, Krankzinnigenwet, Drankwet, enz.);
5. organisatie van de verpleging (geschiedkundige ontwikkeling, wettelijke regeling, landelijke vereenigingen, provinciale vereenigingen, plaatselijke vereenigingen, gemeentelijke geneeskundige en gezondheidsdiensten);
6. wijkverpleging (beroepsethiek, verschil in ziekenhuis- en wijkverpleging, techniek wijkverpleging, inrichting, onderhoud en administratie van het magazijn voor verplegingsartikelen, ziekenvervoer, polikliniekdienst, eerste hulp bij ongelukken);
7. sociale hygiëne. (Hierbij moet het onderwijs in de prophylaxe steunen op kennis van de vooraf herhaalde pathologie):
  - a.. zuigelingen- en kleuterbescherming;
  - b. tuberculosebestrijding;
  - c. bestrijding van geslachtsziekten, prostitutie;

---

¹³ P.J. Fortanier (1924). 'Het Maatschappelijk werk van de huisbezoekster', in: R. de Josselin de Jong, R.N.M. Eijkel, P.J. Fortanier, M.R. Heynsius van den Berg en J.A. Putto (1924). *Leerboek der tuberculosebestrijding* (pp. 262-340, aldaar 262). 's-Gravenhage: Nederlandsche Centrale Vereeniging tot bestrijding der Tuberculose.

¹⁴ F.N. Sickenga. *Korte geschiedenis van de tuberculosebestrijding in Nederland: 1900-1960*, p. 79).

¹⁵ Rob van der Peet (2021). *Van Verpleegster tot Verpleegkundige*, p.100).

Rob van der Peet. 'Van Verpleegster tot Verpleegkundige'. Website geraadpleegd op 23 maart 2022, van <https://www.robvanderpeet.com/hoofdstuk-3>

- d. alcoholisme;
- e. geneeskundig schooltoezicht, kinderuitzending;
- f. verpleging van geesteszieken, tenzij tijdens de praktische werkzaamheid in eene inrichting voor geesteszieken een afgesloten cursus gevolgd wordt; verzorging van en maatschappelijk werk voor lichamelijk en geestelijk zieken en abnormalen (doofstommen, blinden, imbecielen);
- g. bevolkingsvraagstuk.

Art. 6.

Voor de praktische opleiding, die, zoo mogelijk, één of meer maanden op het platteland moet plaats hebben, wordt vereischt:

- a. 2 maanden praktische inleiding in het wijkwerk en werken aan een door den Minister van Arbeid, Handel en Nijverheid goedgekeurd consultatie-bureau voor tuberculosebestrijding;
- b. eene maand werken aan een door den Minister van Arbeid, Handel en Nijverheid goedgekeurd consultatiebureau voor zuigelingen;
- c. 1 maand werken met den schoolarts. Bij deze termijnen wordt met eene maand gelijkgesteld een getal van 28 dagen.¹⁶

De opleiding tot huisbezoekster bij de tuberculosebestrijding raakte na de Tweede Wereldoorlog buiten invloed van de NCV. Van (niet de bezettende) overheidswege werd in 1941 beslist dat subsidie werd ingehouden als gemeenten met minder dan 100.000 inwoners, toch huisbezoeksters zouden toelaten. De opleiding van de NCV bloedde ten tijde van de Tweede Wereldoorlog dood en werd helemaal overgenomen door onder meer kruisverenigingen en andere (verzuilde) instellingen.¹⁷

Koos Duivesteijn-Ockeloën
Rotterdam, 12 mei 2022

---

¹⁶ Staatscourant 1929, 173, pag. 1, 4 September 1929, Opleiding en examen wijkverpleging. Overgenomen op 7 april 2022, van de website van Rob van der Peet.

https://www.robvanderpeet.com/files/ugd/a21258_36c26b5bf484406d88dd3900d2b4ee71.pdf?index=true

¹⁷ F.N. Sickenga. *Korte geschiedenis van de tuberculosebestrijding in Nederland: 1900-1960*, pp. 253-254.

Om verder te lezen:

Bartje Abbo-Tilstra (2002). *Om de sînens fan it Fryske folk: Tuberculose en haar bestrijding bij bevolking en veestapel in Fryslân, (1890-1940)*. Proefschrift Vrije Universiteit. Ljouwert/Leeuwaren: Fryske Akademy.

Nelleke Bakker (2016). ‘Gezonde buitenlucht’ en ‘krachtige voeding’: kinderen en de anti tuberculosecampagne (ca. 1910-1940), in: Nelleke Bakker, *Kwetsbare kinderen. De groei van professionele zorg voor de jeugd* (pp. 67-83). Assen: Van Gorcum.

Ch.A Cocheret (1938). *Tegen de tuberculose. Een korte beschrijving van het werk der ‘Vereeniging tot bestrijding der Tuberculose’ te Rotterdam*. Rotterdam: W.L. & J. Brusse N.V.

Hoofdinspecteur van de Volksgezondheid, Eykel [R.N.M. Eijkel] (1932). *Overzicht over het sociaal hygienisch werk in Nederland op het gebied van den dienst der volksgezondheid. Hygiene van het kind. Bestrijding der tuberculose. Bestrijding van de geslachtsziekten*. 's-Gravenhage: Rijksuitgeverij. Dienst van de Nederlandsche Staatscourant.

Jan Feith [1913]. *Zieke kinderen*. Het boekje is te vinden op www.delpher.nl

P.J. Fortanier (1924). ‘Het Maatschappelijk werk van de huisbezoekster’, in: R. de Josselin de Jong, R.N.M. Eijkel, P.J. Fortanier, M.R. Heynsius van den Berg en J.A. Putto (1924). *Leerboek der tuberculosebestrijding* (pp. 262-340). 's-Gravenhage: Nederlandsche Centrale Vereeniging tot bestrijding der Tuberculose. Het boek is te vinden op www.delpher.nl

J.B.F. van Gils. ‘De opleiding tot tuberculose-huisbezoekster’, in: *Tijdschrift voor Ziekenverpleging*. 1925; 35: 775-779.

Ernest Hueting en Agnes Dessing (1993). *Tuberculose: Negentig jaar tuberculosebestrijding in Nederland*. Zutphen: Walburg Pers.

R. de Josselin de Jong, R.N.M. Eijkel, P.J. Fortanier, M.R. Heynsius van den Berg en J.A. Putto (1924). *Leerboek der tuberculosebestrijding*. 's-Gravenhage: Nederlandsche Centrale Vereeniging tot bestrijding der Tuberculose. Het boek is te vinden op www.delpher.nl

Rob van der Peet (2021). *Van Verpleegster tot Verpleegkundige. Honderd jaar wet- en regelgeving in de verpleging, 1921-2021*. Oss: Rob van der Peet.

Rob van der Peet. ‘Van Verpleegster tot Verpleegkundige. Honderd jaar wet- en regelgeving in de verpleging, 1921-2011’. Website geraadpleegd op 23 maart 2022, van <https://www.robvanderpeet.com/hoofdstuk-3>

F.N. Sickenga (1980). *Korte geschiedenis van de tuberculosebestrijding in Nederland: 1900-1960*. 's-Gravenhage: Koninklijke Nederlandsche Centrale Vereeniging tot bestrijding der Tuberculose.

M. Sparnaay (1912). 'Opleiding van huisbezoeksters' in: L. Kersbergen, red. (1912). *Voordrachten over tuberculose* (153-196 en 217-252). Tweede stuk. 's-Gravenhage: Nederlandsche Centrale Vereeniging tot Bestrijding der Tuberculose.

[M. Sparnaay] (1913). 'Het werk der huisbezoeksters. Naar het hoofdstuk over huisbezoek van Mej. M. Sparnaay, in "Voordrachten over tuberculosebestrijding"', in C. Dekker, R. de Josselin de Jong en C. Nolen (1913). *Leerboek der tuberculosebestrijding* (pp. 202-228 en 244-264). 's-Gravenhage: Nederlandsche Centrale Vereeniging tot Bestrijding der Tuberculose. Het boek is te vinden op www.delpher.nl

Zie verder de voetnoten.